

Προϊστορικός οικισμός βιοτεχνών στην Καλλονή της Τροιζηνίας

Η ανασκαφή στον λόφο του Αγίου Γεωργίου

Ελένη Κονσολάκη-Γιαννοπούλου

Αρχαιολόγος
Επίτιμη Διευθύντρια Εφορείας
Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων

Η τριετής ανασκαφική έρευνα στον λόφο του Αγίου Γεωργίου, ένα χαμηλό ύψωμα στην παραλία του χωριού Καλλονή της Τροιζηνίας, έφερε στο φως έναν ιδιαίτερα σημαντικό βιοτεχνικό οικισμό της Μέσης και της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Ο χώρος που ερευνήθηκε αποτελεί μικρό τμήμα της συνολικής έκτασης του οικισμού, ο οποίος φαίνεται ότι απλωνόταν σε μια ευρύτερη περιοχή στη νότια πλαγιά του λόφου. Τα αρχαιολογικά ευρήματα υποδεικνύουν την παρουσία εκεί βιοτεχνών διαφόρων ειδικοτήτων, όπως κεραμένων, προερχομένων ενδεχομένως από την Αίγινα, αλλά και τεχνιτών ειδικευμένων στη σφραγιδογλυφία. Αυτή η εγκατάσταση πιθανότατα υπαγόταν στον έλεγχο του σπουδαίου Μεσοελλαδικού-Υστεροελλαδικού κέντρου που εντοπίστηκε σε παλαιότερες ανασκαφές στη Μεγάλη Μαγούλα του Γαλατά και αναγνωρίστηκε ως η προϊστορική Τροιζήνα.

Λέξεις ευρετηρίου

Τροιζήνα
Μεγάλη Μαγούλα
Αίγινα
Μέθανα
μίκρα
σημεία κεραμέα
σφραγίδες

1. Ο λόφος του Αγίου Γεωργίου στην παραλία της Καλλονής. Ο χώρος της ανασκαφής σημειώνεται με βέλος.

Ένας σημαντικός οικισμός της Μέσης και της Ύστερης Εποχής του Χαλκού ήλθε στο φως σε σωστική ανασκαφή των ετών 2004-2006 στον λόφο του Αγίου Γεωργίου στην παραλία του χωριού Καλλονή (περίπου 6 χλμ. ΒΔ της Τροιζήνας), κοντά στα σύνορα της αρχαίας Τροιζηνίας με την Επιδaurία.¹ Ο Άγιος Γεώργιος της Καλλονής είχε καταγραφεί παλαιότερα ως θέση της Εποχής του Χαλκού, με τη σημείωση ότι εκεί βρέθηκαν καλής ποιότητας όστρακα των Υστεροελλαδικών (ΥΕ) IIIA-B περιόδων.² Ωστόσο, η ανασκαφή έδειξε ότι η προϊστορική κατοίκηση είχε μεγαλύτερη διάρκεια, τεκμηριώνοντας την αδιάκοπη συνέχειά της από τη Μεσοελλαδική (ΜΕ) III περίοδο έως και τις αρχές της ΥΕ IIIΓ. Σε πολλούς χώρους η έρευνα δεν

εξαντλήθηκε σε βάθος, επομένως δεν αποκλείεται να υπάρχουν και αρχαιότερες φάσεις.

Τα κτηριακά κατάλοιπα

Τα κτήρια που αποκαλύφθηκαν καταλαμβάνουν έκταση περίπου 800 τ.μ. στο νότιο πρανές του λόφου (εικ.1), αλλά τα επιφανειακά ίχνη του οικισμού (αρχαίοι τοίχοι από αργολιθοδομή, διάσπαρτα ΜΕ-ΥΕ όστρακα) υποδεικνύουν ότι η προϊστορική εγκατάσταση απλωνόταν σε μια ευρύτερη περιοχή στην πλαγιά του υψώματος και ενδεχομένως και σε κάποια πλατώματα κοντά στην κορυφή του. Λείψανα ΜΕ τοίχων εντοπίστηκαν κάτω από ΥΕ κτήρια κυρίως στον βορειοδυτικό τομέα της ανασκαφής, αλλά για τον οικισμό εκείνης

2. ΥΕ κτήρια και ανηφορικός διάδρομος στο ανατολικό τμήμα του οικισμού.

3. Διάδρομος μεταξύ της ανατολικής και της δυτικής συνοικίας.

4. Αναλημματικός τοίχος στο νότιο όριο της δυτικής συνοικίας.

της εποχής δεν έχουμε σαφή εικόνα, επειδή τα υπερκείμενα κτίσματα δεν επέτρεψαν εκτεταμένη έρευνά του.

Στο ανατολικό τμήμα του οικισμού αποκαλύφθηκε μια συστάδα ΥΕ κτηρίων, την οποία οριοθετούσε προς Α στενός ανηφορικός διάδρομος με κατεύθυνση Β-Ν (εικ. 2). Στα δεξιά του φαίνεται ότι υπήρχε μια άλλη ομάδα κτισμάτων, αλλά η έρευνα δεν επεκτάθηκε εκεί. Ένας παράλληλος διάδρομος χώριζε εκείνη τη συνοικία από μια δεύτερη, εκτεινόμενη δυτικότερα (εικ. 3). Από αυτόν ήταν προσιτό ένα μεγάλο διμερές κτήριο της δυτικής συνοικίας με ημιυπόγεια δωμάτια, λαξευμένα εν μέρει στον φυσικό βράχο (εικ. 3, αριστερά του διαδρόμου). Στο μέτωπο του βράχου που διαμόρφωνε

τη βόρεια πλευρά του υπήρχαν δύο τυφλές κυκλικές οπές, στις οποίες θα στερεώνονταν οριζόντιοι ξύλινοι δοκοί για τη στήριξη της στέγης.

Το νότιο όριο της δυτικής συνοικίας αποτελούσε ένας μακρύς αναλημματικός τοίχος με κατεύθυνση Α-Δ (εικ. 4). Αυτός πιθανώς ήταν η βόρεια πλευρά ενός δρόμου μεταξύ εκείνης και μιας άλλης συνοικίας που θα εκτεινόταν νοτιότερα, πέραν του ερευνημένου χώρου. Στο νοτιοδυτικό τμήμα της ανασκαφής η διάβρωση του εδάφους είχε φθάσει σε πολλά σημεία έως τον βράχο, με αποτέλεσμα την κακή διατήρηση των λειψάνων του οικισμού. Πάντως, τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που έχουν ανασκαφεί έως τώρα δίνουν την εικόνα ενός προϊστορικού οικισμού με οργανωμένη δόμηση.

5. Μεγάλος ορθογώνιος λάκκος που περιείχε διυλισμένο πηλό.

Λάκκοι βιοτεχνικής χρήσης

Σε διάφορους χώρους του οικισμού αποκαλύφθηκαν ένας μεγάλος ορθογώνιος και τέσσερις μικροί κυκλικοί λάκκοι, λαξευμένοι όλοι στον φυσικό βράχο. Ο ορθογώνιος λάκκος (εικ. 5) είχε διαστάσεις περίπου 1x2 μ. και μέγιστο βάθος 1 μ. Η εσωτερική επίχωση στο κατώτερο τμήμα του αποτελείτο από λεπτόκοκκη κιτρινωπή άργιλο, ενώ το πάνω μέρος του ήταν γεμισμένο με σκούρο καστανό χώμα και μικρές ακατέργαστες πέτρες. Στο στρώμα με τις πέτρες βρέθηκαν ανάμεικτα θραύσματα αγγείων των ΥΕ II-III περιόδων, ένα τμήμα φυσιοκρατικού γυναικείου ειδωλίου (εικ. 18), δύο χάλκινα μαχαίρια (εικ. 21) και οκτώ κωνίσκοι (conuli) από στεατίτη,³ οι μισοί από τους οποίους ήταν ημίεργοι.

Το περιεχόμενο του ορθογώνιου λάκκου υποδεικνύει ότι εδώ πρέπει να γινόταν επεξεργασία πηλού για την παραγωγή κεραμικής, μέρος του οποίου έμεινε μέσα σε αυτόν όταν σταμάτησε η χρήση του, ενώ ο κενός χώρος γέμισε αργότερα με διάφορα φερτά υλικά. Η παρουσία των χάλκινων αντικειμένων στην ανώτερη επίχωση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως «αποθησαυρισμός» με σκοπό την ανάτηξη και την εκ νέου χρησιμοποίηση του μετάλλου, αφού δεν βρέθηκαν εδώ ανθρώπινα οστά και επομένως δεν επρόκειτο για κτερίσματα ταφής. Δεν αποκλείεται, όμως, αυτά να προήλθαν από σύληση κάποιου τάφου που ίσως βρισκόταν κοντά στον οικισμό.

Οι κυκλικοί λάκκοι είχαν διάμετρο 0,50-0,70 μ. και βάθος 0,20-0,40 μ. Πιθανώς και αυτοί

6. Λάκκος με ταφή νηπίου κάτω από το δάπεδο ΥΕ κτηρίου.

σχετίζονταν με τη διαδικασία παραγωγής κεραμικής, καθώς μπορεί να χρησίμευαν ως ιγδία για τη λειοτρίβηση ορυκτών από τα οποία ίσως προέρχονταν τα ηφαιστειακά εγκλείσματα που παρατηρήθηκαν στον πηλό διαφόρων ΜΕ και ΥΕ αγγείων. Στην ανασκαφή του οικισμού βρέθηκαν πολλοί τριπτήρες και κρουστήρες από ερυθρόφαιο ανδρείτη, πέτρωμα που αφθονεί στη γειτονική χερσόνησο των Μεθάνων. Τα εργαλεία εκείνα θα ήταν κατάλληλα για την κονιοποίηση ορυκτών, όπως και για την αλευροποίηση τροφών.

Ταφή νηπίου εντός του οικισμού

Κάτω από το δάπεδο ΥΕ κτηρίου της ανατολικής συνοικίας αποκαλύφθηκε πλούσια κτερισμένη ταφή νηπίου σε μικρό ωσειδή λάκκο σκαμμένο στον βράχο (εικ. 6). Στο δυτικό άκρο του λάκκου είχαν αποθεθεί έξι πήλινα αγγεία, τα οποία χρονολογούν την ταφή στην ΥΕ ΙΙ και μπορούν να διαχωρισθούν

σε δύο ομάδες από άποψη καλλιτεχνικής ποιότητας. Τρία από εκείνα ήταν οπωσδήποτε έργα έμπειρων κεραμέων. Σε αυτά περιλαμβάνονται ένα ρηχό κύπελλο διακοσμημένο με περιγεγραμμένη συνεχή σπείρα, η οποία εμπλουτίζεται με στιγμές από επίθετη λευκή βαφή (εικ. 7α),⁴ μια κυαθόμορφη κύλικα με ψηλή (αποκρουσμένη) λαβή, διακοσμημένη με κισσό (εικ. 7β),⁵ και ένα ψηλό κυλινδρικό αλάβαστρο,⁶ ελλιπές στο πάνω μέρος, με φολιδωτό κόσμημα στο σώμα και στον ώμο (εικ. 7γ). Τα υπόλοιπα τρία αγγεία, μια μικρή υδρία, ένα δίωτο κύπελλο και ένας μόνωτος αβαθής κύαθος (εικ. 7δ-ζ), ήταν όλα κακότεχνα. Η υδρίσκη ήταν κακοπλασμένη και άτεχνα διακοσμημένη με κρίνο, «σβάστικα» και αστερία. Στο δίωτο κύπελλο αναγνωρίζεται το μοτίβο «αργοναύτης» σε συνοπτική, αδέξια απόδοση. Ο αβαθής κύαθος είχε ανώμαλη επιφάνεια και ήταν πολύ πρόχειρα διακοσμημένος με κυματοειδή γραμμή.

α

β

γ

δ

ε

ζ

7 (α-ζ). Αγγεία από την ΥΕ II παιδική ταφή.

8. Μολύβδινο περίαπτο σε σχήμα πλοιαρίου από την παιδική ταφή.

Τα τρία τελευταία αγγεία πιθανώς ήταν έργα μαθητευόμενων κεραμέων, ίσως νεαρών ατόμων που ανήκαν στην οικογένεια του νεκρού νηπίου. Στους πρώιμους μυκηναϊκούς χρόνους η παραγωγή κεραμικής θεωρείται ότι γινόταν από ομάδες αποτελούμενες από συγγενείς και με αυτόν τον τρόπο η τέχνη της αγγειοπλαστικής μεταδιδόταν από τη μια γενιά στην επόμενη της ίδιας οικογένειας.⁷

Η κτέριση της ταφής συμπεριελάμβανε διάφορες μικρές χάντρες από υαλόμαζα και φαγεντιανή, έναν κωνίσκο χωρίς κατακόρυφο τρήμα και ένα σταγονόσχημο περίαπτο από στεατίτη, καθώς και ένα χυτό μολύβδινο περίαπτο, μήκους 8,5 εκ., σε σχήμα στενόμακρου πλοιαρίου με οπές ανάρτησης στα δύο άκρα του (εικ. 8). Το τελευταίο θυμίζει, ως προς τη μορφή του σκάφους και το υλικό κατασκευής του, τα Πρωτοκυκλαδικά ΙΙΙ

μολύβδινα ομοιώματα πλοίων σε Μουσεία του εξωτερικού, για ένα από τα οποία αναφέρεται ως τόπος προέλευσης η Νάξος, αλλά οι αναλύσεις του μετάλλου τους έδειξαν ως πιθανότερη πηγή του τη Σίφνο.⁸

Η κεραμική του οικισμού

Η κεραμική από τον οικισμό καλύπτει όλο το διάστημα από τη ΜΕ ΙΙΙ έως και την ΥΕ ΙΙΙΓ Πρώιμη περίοδο. Στη ΜΕ κεραμική περιλαμβάνονταν κυαθόμορφες κύλικες με πλαστικούς ή εγχάρακτους δακτυλίους στο πόδι (εικ. 9α), αγγεία με αμαυρόχρωμη διακόσμηση (εικ. 9β) και μαγειρικά ή αποθηκευτικά αγγεία από χονδροειδή πηλό, όπως π.χ. μια υδρία (εικ. 9γ) που βρέθηκε κατά χώραν, στερεωμένη όρθια με λίγες μικρές πέτρες σε χωμάτινο δάπεδο.

α

β

γ

9 (α-γ). ΜΕ κεραμική από τον οικισμό: (α) Κυαθόμορφη κύλικα με εγχάρακτους δακτυλίους στο πόδι. (β) Λεκάνη με αμαυρόχρωμη διακόσμηση. (γ) Υδρία από χονδροειδή πηλό.

10. Κεραμική των ΥΕ I-II περιόδων: (α) Κρατήρας του αιγινήτικου Δίχρωμου Ρυθμού. (β) Άβαφο κύπελλο με χαμηλό πόδι. (γ) Κύπελλο τύπου Βαφειού.

Στην κεραμική των ΥΕ I-II περιόδων συμπεριλαμβάνονταν ένας κρατήρας με διακόσμηση του αιγινήτικου Δίχρωμου Ρυθμού (εικ. 10α),⁹ μερικά δείγματα μονόχρωμης ερυθρόβαφης κεραμικής,¹⁰ ένα άβαφο ημισφαιρικό κύπελλο με χαμηλό πόδι (εικ. 10β), το οποίο στην ένωση της λαβής με το χείλος είχε δύο επίθετους βώλους πηλού μιμούμενους χάλκινους ήλους,¹¹ τμήματα από κύπελλα τύπου Βαφειού (εικ. 10γ),¹² καθώς και πολλά χρονολογήσιμα όστρακα, ανάμεσα στα οποία υπήρχε και ένα θραύσμα από αγγείο με διακόσμηση του Θαλάσσιου Ρυθμού.

Στην ΥΕ IIIA ανήκουν, μεταξύ άλλων, ένα κύπελλο διακοσμημένο με ερυθρά στίγματα (εικ. 11α) και μια άβαφη αμφοροειδής προχοΐσκη (εικ. 11β).¹³ Στην ΥΕ IIIB χρονολογούνται, π.χ., ένας αμφορέας

11 (α-β). Κεραμική της ΥΕ IIIA περιόδου: (α) Κύπελλο διακοσμημένο με ερυθρά στίγματα. (β) Άβαφη αμφοροειδής προχοΐσκη.

α

β

12 (α-β). Κεραμική της ΥΕ IIIB περιόδου: (α) Ταινιωτός αμφορέας. (β) Άβαφη πρόχους.

με ταινιωτή διακόσμηση (εικ. 12α),¹⁴ μια μεγάλη άβαφη πρόχους (εικ. 12β),¹⁵ μερικοί χαρακτηριστικοί σκύφοι και μια μεγάλη ταινιωτή λεκάνη, ολόβαφη στο εσωτερικό.¹⁶ Ένας μικρός ψευδόστομος αμφορίσκος με επάλληλες σειρές αλυσιδωτού ρόμβου στον ώμο και ζώνη με κομμένο πλοχμό στην κοιλιά (εικ. 13α) μπορεί να τοποθετηθεί στην ΥΕ IIIB/Γ. Στην ΥΕ IIIΓ Πρώιμη χρονολογούνται ένας αμφορίσκος με μικρές ωτόσχημες λαβές στο μέσον της κοιλιάς (εικ. 13β),¹⁷ μια

α

β

13 (α-β) Μικρός ψευδόστομος αμφορίσκος, χρονολογούμενος στην ΥΕ IIIB/Γ.
(β) Αμφορίσκος με ωτόσχημες λαβές, της ΥΕ IIIΓ.

14. Όστρακο αγγείου του Εικονιστικού Ρυθμού, όπου σώζεται το κεφάλι ψαριού.

ολόβαφη προχοΐσκη, ένα ληκύθιο, θραύσματα από ταινιωτούς σκύφους κ.ά. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην κεραμική της ΥΕ ΙΙΙ αντιπροσωπευόταν και ο Εικονιστικός Ρυθμός με ένα όστρακο στο οποίο σώζεται το κεφάλι ψαριού (εικ. 14).

Τα μαγειρικά σκεύη από χονδροειδή πηλό αφθονούσαν σε όλες τις φάσεις κατοίκησης του χώρου, καθώς αποτελούσαν διαχρονικά είδος πρώτης ανάγκης. Σε πολλά ΜΕ και ΥΕ αγγεία αυτής της κατηγορίας παρατηρήθηκαν εγκλείσματα χρυσής μίκας, αλλά δεν θεωρούμε ως δεδομένη την προέλευσή τους από την Αίγινα, καθώς δεν αποκλείουμε το ενδεχόμενο να γινόταν μεταφορά εδώ ανδεσίτη από τα Μέθανα και χρήση του μαρμαρυγία που περιείχε για την παραγωγή κεραμικής παρόμοιας προς εκείνη που κατασκευαζόταν στην Αίγινα. Άλλωστε, όπως έδειξαν οι γεωχημικές αναλύσεις που έκαναν οι Dorais και Shriner και κατόπιν οι Brophy και Shreiner στο Πανεπιστήμιο της Indiana σε δείγματα «αιγινήτικης» κεραμικής από διάφορες περιοχές, η Αίγινα δεν ήταν ο μόνος τόπος παραγωγής αγγείων με μίκα, αφού σε κάποια όστρακα ανιχνεύθηκε μαρμαρυγίας ο οποίος είχε διαφορετική σύσταση από εκείνον της νήσου, αλλά ήταν συμβατός με τη γεωλογία της Μήλου και των Μεθάνων.¹⁸ Αντίστοιχες αναλύσεις σχεδιάζεται να γίνουν και σε δείγματα ΜΕ-ΥΕ κεραμικής από την Καλλονή.

Ισχυρή ένδειξη για την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου κεραμικής είναι η παρουσία αποτυχημένων αγγείων ανάμεσα στα όστρακα της ανασκαφής. Η βάση ενός αγγείου είχε παραμορφωθεί πριν από

την όπτηση (εικ. 15), προφανώς επειδή ο πηλός δεν είχε στεγνώσει τελείως όταν αυτό τοποθετήθηκε πάνω σε άλλα αγγεία μέσα στον κλίβανο. Στην παρυφή της υπήρχε σημείο του κεραμέα αποτελούμενο από τρία εγχάρakta παράλληλα γραμμίδια.¹⁹ Η βάση ενός ποδίου κυαθόμορφης κύλικας με πλαστικούς δακτυλίους είχε επίσης παραμορφωθεί πριν από την όπτηση σε ένα μέρος της (εικ. 16, κάτω δεξιά), λόγω παρόμοιας αστοχίας.

15. Βάση αγγείου που παραμορφώθηκε πιεζόμενη από άλλα αγγεία μέσα στον κλίβανο. Στην παρυφή της διακρίνεται σημείο του κεραμέα.

16. Πόδι κυαθόμορφης κύλικας με πλαστικούς δακτυλίους, παραμορφωμένο πριν από την όπτηση σε τμήμα της βάσης (κάτω δεξιά).

Στην κεραμική των όψιμων ΜΕ και των πρώιμων ΥΕ χρόνων υπήρχαν πολλά παραδείγματα αγγείων σηματοδεδειγμένων από τον κατασκευαστή πριν από την όπτηση στη βάση ή στη λαβή, είτε με εγχάρakta

σημείο είτε με μικρό επίθετο βύλο πηλού (εικ.17α-δ). Κυρίως επρόκειτο για ακόσμητα αγγεία από χονδροειδή πηλό, αλλά υπήρχαν και αρκετά παραδείγματα στην ημιλεπτότεχνη, άβαφη ή βαμμένη κεραμική, ιδίως των ΥΕ Ι-ΙΙ περιόδων. Στα μαγειρικά σκεύη η χρήση τέτοιων σημείων συνεχιζόταν έως και την Υστερομυκηναϊκή εποχή, φαινόμενο που έχει παρατηρηθεί επίσης στον Άγιο Κωνσταντίνο των Μεθάνων, στην Ακρόπολη της Αθήνας και στους Λαζάρηδες της Αίγινας.²⁰ Ο συνολικός αριθμός των αγγείων που έφεραν σημεία του κεραμέα δεν μπορεί προς το παρόν να προσδιορισθεί, επειδή υπάρχουν ακόμη 250 ομάδες οστράκων που δεν έχουν καθαρισθεί. Στο υλικό που εξετάσαμε έως τώρα περίπου το ένα τρίτο των αγγείων από χονδροειδή ή ημιχονδροειδή πηλό ήταν σηματομεμένα από τον κατασκευαστή.

Όπως είναι γνωστό, η χρήση τέτοιων σημείων ήταν σύνηθες φαινόμενο στην αγγειοπλαστική παραγωγή της Αίγινας και για τον λόγο αυτό τα σηματομεμένα ΜΕ-ΥΕ αγγεία που βρίσκονται σε άλλες περιοχές αποδίδονται κατά κανόνα σε αιγινήτικα εργαστήρια. Ωστόσο, η παρουσία εδώ σημείου του κεραμέα σε αγγείο που παραμορφώθηκε κατά την όπτηση και έχασε την εμπορική αξία του δείχνει ότι είναι πολύ πιθανό τα σηματομεμένα αγγεία αυτού του οικισμού (ή τουλάχιστον ένα μέρος τους) να μην ήταν εισαγωγές από την Αίγινα αλλά προϊόντα τοπικού εργαστηρίου με ισχυρές επιρροές από την αιγινήτικη αγγειοπλαστική παράδοση.

Πήλινα ειδώλια

Στα πήλινα ευρήματα από τον οικισμό συγκαταλέγονταν και μερικά ειδώλια, χρονολογούμενα από την ΥΕ ΙΙΒ έως και την ΥΕ ΙΙΙΓ. Το πρωιμότερο από εκείνα ήταν ένα γυναικείο ειδώλιο του σπάνιου φυσιοκρατικού τύπου της ΥΕ ΙΙΒ (εικ. 18) και το υστερότερο ένα άλλο γυναικείο, τύπου Ψι, της ΥΕ ΙΙΙΓ (εικ. 19).²¹

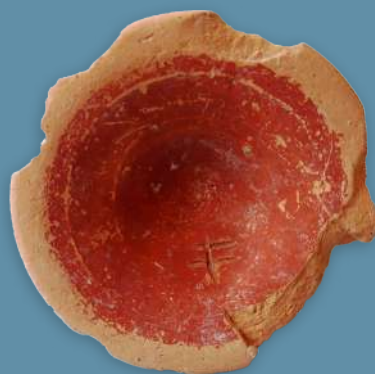
Στο φυσιοκρατικό ειδώλιο το δεξιό χέρι της μορφής ήταν διπλωμένο στη μέση και το άλλο ακουμπούσε στον αριστερό μαστό, όπως δείχνουν τα σημάδια από τις επίθετες λωρίδες πηλού. Η συγγένεια που παρουσιάζει αυτό, ως προς το πλάσιμο και τη διακόσμηση, με την ΥΕ ΙΙΒ κουροτρόφο από τα Αηδόνια της Κορινθίας²² το κατατάσσει στην ίδια περίοδο. Μια άλλη φυσιοκρατική κουροτρόφος της ΥΕ ΙΙΒ βρέθηκε σε έναν από τους θολωτούς τάφους που αποκαλύφθηκαν στη Μεγάλη Μαγούλα του Γαλατά.²³ Η πολύ πρώιμη εμφάνιση μυκηναϊκών ειδωλίων στην Τροιζηνία είναι αξιοσημείωτο φαινόμενο.

α

β

γ

δ

17 (α-δ). Δείγματα αγγείων με σημεία του κεραμέα.

18. Φυσιοκρατικό γυναικείο ειδώλιο, της ΥΕ ΙΙΒ.

19. Γυναικείο ειδώλιο τύπου Ψι, της ΥΕ ΙΙΙΓ.

Στα ειδώλια από την Καλλονή περιλαμβάνονταν επίσης ένας κενός τριποδικός θρόνος με συμπαγές ερεισίνωτο (εικ. 20) και μερικά θραύσματα ζωδίων. Ένα κεφάλι βοοειδούς φαίνεται ότι ανήκε σε σύμπλεγμα ζώου με οδηγό στα νύτα του, καθώς διατηρούσε στον αυχένα την αρχή των ηνίων που κρατούσε η ανθρώπινη μορφή. Πολλά παραδείγματα αυτού του τύπου βρέθηκαν στο μυκηναϊκό ιερό που ανασκάφηκε στα Μέθανα.²⁴ Τα ειδώλια από τον Άγιο Γεώργιο βρέθηκαν σε επιχώσεις διαφόρων χώρων που δεν είχαν θρησκευτικό χαρακτήρα.

Μετάλλινα αντικείμενα

Ορισμένα από τα μεταλλικά ευρήματα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στα χάλκινα συγκαταλέγονται τα δύο μαχαίρια από την επίχωση του ορθογώνιου λάκκου (εικ. 21) και δύο μικροεργαλεία (εικ. 22), προερχόμενα από χώρους της ανατολικής συνοικίας. Το ένα μαχαίρι ήταν ακέραιο (μήκ. 21 εκ.) και διατηρούσε μακρύ σύμφυτο μίσχο λαβής,²⁵

20. Πήλινο ομοίωμα τριποδικού θρόνου.

21. Χάλκινα μαχαίρια.

22. Χάλκινα μικροεργαλεία.

ενώ από το άλλο σώθηκε μόνον η λεπίδα (σωζ. μήκ. 10 εκ.). Το πρώτο από τα μικροεργαλεία (μήκ. 5,8 εκ.) ήταν αιχμηρό στο ένα άκρο, ενώ στο άλλο είχε αμβλεία, στρογγυλευμένη απόληξη. Το δεύτερο (μήκ. 7,8 εκ.) ήταν επίσης αιχμηρό στο ένα άκρο, ενώ στο άλλο κατέληγε σε πεπλατυσμένο τριγωνικό στέλεχος με οξεία ακμή στη βάση του τριγώνου. Όμοια προς αυτό αντικείμενα από τις Μυκήνες και τους Λαζάρηδες έχουν ερμηνευθεί ως οπείς.²⁶ Όμως, η επιμελής κατεργασία που απαιτείτο για τη μορφοποίηση του τριγωνικού στελέχους, όπως έδειξε η μελέτη ενός τέτοιου εργαλείου από τους Λαζάρηδες,²⁷ δεν συνάδει με την άποψη ότι αυτό το άκρο χρησίμευε για τη στερέωση ξύλινης λαβής, επειδή δεν θα είχε δαπανηθεί τόσος κόπος εάν επρόκειτο να

επενδυθεί με άλλο υλικό. Τα εργαλεία αυτού του τύπου μάλλον θα προορίζονταν για κάποιες λεπτότεχνες και οπωσδήποτε όχι συνήθεις εργασίες, εάν λάβουμε υπόψη τη σπανιότητα παρόμοιων ευρημάτων.²⁸

Στα μολύβδινα αντικείμενα περιλαμβάνονταν αλιευτικά βαρίδια, σύνδεσμοι για την επισκευή αγγείων και το ιδιότυπο περίαπτο από την ΥΕ II παιδική ταφή (εικ. 8). Σε κάποιους χώρους του οικισμού συλλέχθηκαν εκχύματα τηγμένου μολύβδου που δείχνουν ότι η τήξη και η μεταποίηση του εισαγόμενου μετάλλου γίνονταν επί τόπου. Η πλησιέστερη πηγή μολύβδου ήταν τα μεταλλεία του Λαυρίου, αλλά το περίαπτο σε σχήμα πλοιαρίου, η μορφή του οποίου παραπέμπει σε Πρωτοκυκλαδικά πρότυπα, ίσως είχε εισαχθεί από τις Κυκλάδες.²⁹

23. Σφραγίδα από αχάτη.

24. Σφραγίδα από σερπεντινίτη.

25 (α-β). Ημίεργος σφραγιδόλιθος από στεατίτη (κύρια και πλάγια όψη).

Λίθινα τέχνηρα

Τα σημαντικότερα από τα λίθινα τέχνηρα ήταν δύο φακοειδείς σφραγίδες, από αχάτη και από σερπεντινίτη (εικ. 23, 24), και ένας ημίεργος σφραγιδόλιθος από στεατίτη (εικ. 25α-β), ο οποίος υποδεικνύει την ύπαρξη εδώ εργαστηρίου μικρογλυπτικής. Σε αυτόν μπορούν να αναγνωρισθούν τα εξής στάδια εργασίας: ο τεχνίτης αρχικά έδωσε στο αντικείμενο δισκοειδές σχήμα και λείανε τις δύο πλατιές επιφάνειές του. Κατόπιν χάραξε συνοπτικά το περίγραμμα της παράστασης, η οποία μάλλον θα απεικόνιζε ζώο με το κεφάλι στραμμένο προς τα πίσω. Πριν από τη διαμόρφωση του τελικού φακοειδούς σχήματος και την επεξεργασία της έγγλυφης παράστασης, επιχείρησε να διανοίξει κατακόρυφο τρήμα αρχίζοντας από το κάτω άκρο του. Όταν έφθασε στη μέση της οπής, σταμάτησε και συνέχισε τη διάνοιξη από το αντίθετο άκρο, αλλά το εργαλείο ξέφυγε από τη σωστή κατεύθυνση και ο σφραγιδόλιθος αχρηστεύθηκε πριν ολοκληρωθεί η επεξεργασία του. Οι δύο σφραγίδες και ο ημίεργος σφραγιδόλιθος συλλέχθηκαν στο ανατολικό τμήμα του οικισμού, κοντά στους χώρους όπου βρέθηκαν τα χάλκινα μικροεργαλεία, επομένως είναι αρκετά πιθανό αυτά να χρησίμευαν σε εργασίες της μικρογλυπτικής. Η διαφανόμενη παρουσία εργαστηρίου σφραγιδόγλυφας αναδεικνύει τον προϊστορικό οικισμό της Καλλονής σε μια ιδιαίτερα σημαντική εγκατάσταση βιοτεχνών, εφόσον μεταξύ εκείνων υπήρχαν και τεχνίτες με υψηλή ειδικευση.

Στα λίθινα μικροαντικείμενα συμπεριλαμβάνονταν επίσης πολλοί κωνίσκοι (conuli) από στεατίτη, μερικοί από τους οποίους ήταν ημίεργοι, δηλαδή είχαν μορφοποιηθεί αδρομερώς σε κωνικό σχήμα αλλά η επιφάνειά τους δεν είχε λειανθεί, ούτε είχε γίνει η διάνοιξη του κατακόρυφου τρήματος (εικ. 26). Ο μεγάλος αριθμός τους και ειδικότερα η παρουσία ημιτελών μεταξύ αυτών δείχνουν ότι η κατασκευή τέτοιου είδους αντικειμένων ήταν μια από τις κύριες βιοτεχνικές δραστηριότητες του οικισμού. Οι κωνίσκοι ήταν διεσπαρμένοι σε μεγαλύτερη έκταση από τις σφραγίδες, επομένως η επεξεργασία τους πρέπει να γινόταν σε περισσότερους χώρους.

Γενικές παρατηρήσεις

Ο προϊστορικός οικισμός στον λόφο του Αγίου Γεωργίου πιθανότατα συνδεόταν στενά με το σπουδαίο ΜΕ-ΥΕ κέντρο που ανακαλύφθηκε στην περιοχή της Μεγάλης Μαγούλας του Γαλατά και

26. Ημίεργοι λίθινοι κωνίσκοι.

ταυτίσθηκε με την προϊστορική Τροιζήνα.³⁰ Η σχετικά μικρή απόσταση αυτής της θέσης από τη Μεγάλη Μαγούλα (περίπου 11 χλμ.) δικαιολογεί την υπόθεση ότι η βιοτεχνική εγκατάσταση θα υπαγόταν στον έλεγχο του μείζονος ΜΕ-ΥΕ κέντρου της Τροιζηνίας.³¹ Προϊόντα των εργαστηρίων της ίσως έφθαναν και στο μυκηναϊκό ιερό στον Άγιο Κωνσταντίνο των Μεθάνων. Στη Μεγάλη Μαγούλα και στον Άγιο Κωνσταντίνο βρέθηκαν επίσης αγγεία με σημεία του κεραμέα, εξαιρετικά πήλινα ειδώλια και σφραγίδες.³²

Οι τρεις θολωτοί τάφοι που ανασκάφηκαν στη Μεγάλη Μαγούλα, στο άμεσο περιβάλλον της ΜΕ-ΥΕ ακρόπολης, μαρτυρούν την παρουσία στην Τροιζηνία από τη μεταβατική ΜΕ/ΥΕ εποχή μιας εύπορης άρχουσας τάξης, η οποία φαίνεται ότι εδραιώθηκε στην εξουσία κατά τη διάρκεια της ΥΕ II και συνέχισε να ευημερεί έως το τέλος της ανακτορικής περιόδου. Ο πλούτος της προϊστορικής Τροιζήνας και οι εμπορικές διασυνδέσεις της, οι οποίες απηχούνται στα αρχαιολογικά ευρήματα από τη Μεγάλη Μαγούλα, μπορεί να λειτούργησαν ως πόλος έλξης για διάφορους τεχνίτες από άλλες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων και κεραμέων από την Αίγινα, και ίσως έτσι δημιουργήθηκε στην επικράτειά της ένα σημαντικό βιοτεχνικό κέντρο, πολλαπλών δραστηριοτήτων. Άλλωστε, η ανάπτυξη μεγάλων μυκηναϊκών κέντρων στην Αργολίδα, την Αττική, την Κορινθία και την Τροιζηνία θεωρείται

ως μια από τις πιθανές αιτίες για τη συρρίκνωση του ρόλου της Αίγινας (Κολώνας) στην ανακτορική εποχή.³³

Αξίζει να σημειωθεί ότι πολύ αργότερα ο Στράβων, σχολιάζοντας τον ομηρικό «κατάλογο των πλοίων», αναφέρει ότι εκτός από τη νήσο Αίγινα υπήρχε και κάποιος τόπος της Επιδαυρίας ονομαζόμενος Αίγινα.³⁴ Για τον λόγο αυτό, όπως σημειώνει, στον στίχο της Ιλιάδος, όπου μνημονεύεται η Αίγινα (Β 562), μερικοί έγραφαν «νήσόν τ' Αἴγιαν» αντί «οἱ τ' ἔχον Αἴγιαν», προς αποφυγὴν σύγχυσης της νήσου με τον ομώνυμο τόπο της Πελοποννήσου. Η αόριστη διατύπωση «τόπος τις» που χρησιμοποιεί ο Στράβων και όσα γράφει στη συνέχεια υποδηλώνουν ότι δεν επρόκειτο για μια γνωστή πολίχνη της εποχής του, αλλά για ένα τοπωνύμιο τόσο παλιό ώστε να θεωρείται πιθανή η σύνδεσή του με την ομηρική Αίγινα. Μια ενδεχόμενη σχέση εκείνου του τοπωνυμίου με τον προϊστορικό οικισμό της Καλλονής δεν μπορεί βεβαίως να αποδειχθεί, αλλά ούτε να αποκλεισθεί, καθώς η μεταφύτευση στην Τροιζηνία της αιγινήτικης αγγειοπλαστικής παράδοσης μπορεί να οφείλεται σε κάποιους Αιγινήτες κεραμείς που ίσως μετοίκησαν σε αυτή την περιοχή στους όψιμους ΜΕ και στους πρώιμους ΥΕ χρόνους,³⁵ αναζητώντας νέους ορίζοντες για την ανάπτυξη της δραστηριότητάς τους.

Βιβλιογραφία

- Ανδρικού Ε., «Σχετικά με τους μυκηναϊκούς κωνίσκους (conuli)», (Ν. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα) *Πρακτικά Ημερίδας στη Μνήμη του Καθηγητή Σπύρου Ιακωβίδη*, 6 Μαΐου 2015, Αθήνα 2019, σ. 167-181.
- Basch L., *Le musée imaginaire de la marine antique*, Αθήνα 1987.
- Brophy J.C. & Shriner C.M., Aeginetan Ware (AW) Provenancing Report: Characterization to Source Interpretation, <http://www.indiana.edu/~sava/>.
- Buchholz H.G. & Karageorghis V., *Prehistoric Greece and Cyprus* (μτφρ. F. Garvie), London 1973.
- Dorais M.J. & Shriner C.M., «A Comparative Electron Microprobe Study of "Aeginetan" Wares with Potential Raw Material Sources from Aegina, Methana, and Poros, Greece», *Geoarchaeology* 17:6 (2002), σ. 555-577.
- Ήυστρατίου Κλ. & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα Ν., «Το μυκηναϊκό νεκροταφείο στους Λαζάρηδες Αίγινας», *ΑΔ* 65-66 (2010-2011), Α', Μελέτες, σ. 1-162.
- French E., «The Development of Mycenaean Terracotta Figurines», *Annual of the British School at Athens* 66 (1971), σ. 102-187.
- Furumark A., *Mycenaean Pottery* (P. Åström, R. Hägg, G. Walberg) III: Plates, Stockholm 1992.
- Gale N.H., «Lead isotopes and Aegean metallurgy», (C. Doulas), *Thera and the Aegean World I*, London 1978, σ. 529-545.
- Gauss W., Aegina Kolonna, (E.H. Cline) *Oxford Handbook of the Bronze Age Aegean (ca. 3000-1000 BC)*, Oxford 2010, σ. 737-751.
- Gauss W. & Smetana R., «Aegina Kolonna, the Ceramic Sequence of the SCIEP 2000 Project», (F. Felten, W. Gauss, R. Smetana) *Middle Helladic Pottery and Synchronisms*, Wien 2007, σ. 57-80.
- Hankey V., «Late Helladic Tombs at Khalkis», *Annual of the British School at Athens* 47 (1952), σ. 49-95.
- Hiller S., *Alt Ägina IV,1: Mykenische Keramik*, Mainz 1975.
- Hope Simpson R. & Dickinson O.T.P.K., *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, Vol. I: The Mainland and Islands*, Göteborg 1979.
- Iakovidis S., «On the Use of Mycenaean "Buttons"», *Annual of the British School at Athens* 72 (1977), σ. 113-119.
- Καζά-Παπαγεωργίου Κ., «Από την ανασκαφή του μυκηναϊκού νεκροταφείου των Αηδονίων 1978-1980», (Κ. Δημακοπούλου) *Ο Θησαυρός των Αηδονίων. Σφραγίδες και Κοσμήματα της Υστερης Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο*, Αθήνα 1996, σ. 36-67.
- Konsolaki E., «A Mycenaean Sanctuary on Methana», (R. Hägg) *Peloponnesian Sanctuaries and Cults*. Proceedings of the Ninth International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1994, Stockholm 2002, σ. 25-36.
- Κονσολάκη-Γιαννοπούλου Ε., «Η Μαγούλα στον Γαλατά της Τροιζηνίας: Ένα νέο ΜΕ-ΥΕ κέντρο στον Σαρωνικό», (Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου) *Αργοσαρωνικός*. Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος, 26-29 Ιουνίου 1998, τόμ. Α', Αθήνα 2003, σ. 159-228.
- Κονσολάκη-Γιαννοπούλου Ε., «Τα μυκηναϊκά ειδώλια από τον Άγιο Κωνσταντίνο Μεθάνων», (Ε. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου) *Αργοσαρωνικός*. Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος, 26-29 Ιουνίου 1998, τόμ. Α', Αθήνα 2003, σ. 375-406.
- Konsolaki-Yannopoulou E., «The Middle Helladic Establishment at Megali Magoula, Galatas (Troezenia)», (A. Philippa-Touchais, G. Touchais, S. Voutsaki, J. Wright) *Mesohelladika. La Grèce continentale au Bronze Moyen*. Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes, 8-12 mars 2006, Αθήνα 2010, σ. 67-76.
- Konsolaki-Yannopoulou E., «Structural Analysis of the Tholos Tombs at Megali Magoula, Galatas (Troezenia)», (A.-L. Schallin, I. Tournavitou) *Mycenaeans up to date*, Stockholm 2015, σ. 483-502.
- Konsolaki-Yannopoulou E., «Mycenaean Terracottas from Funerary Contexts in Troezenia», (J. Driessen) *RA-PI-NE-U. Studies on the Mycenaean World offered to Robert Laffineur for his 70th Birthday*, Louvain 2016, σ. 157-169.
- Κονσολάκη-Γιαννοπούλου Ε., «Μυκηναϊκό ιερό στα Μέθανα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 121 (2016), σ. 36-47.
- Κονσολάκη-Γιαννοπούλου Ε., «Η προϊστορική Τροιζήνα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 125 (2017), σ. 52-63.
- Lewis H.B., *The Manufacture of Early Mycenaean Pottery Production*, διδ. διατριβή, Πανεπ. της Minnesota 1983.
- Lindblom M., *Marks and Makers. Appearance, Distribution and Function of Middle and Late Helladic Manufacturers' Marks on Aeginetan Pottery*, Jonsersed 2001.
- Lindblom M., «Early Mycenaean Mortuary Meals at Lerna VI with Special Emphasis on their Aeginetan Components», (F. Felten, W. Gauss, R. Smetana) *Middle Helladic Pottery and Synchronisms*, Wien 2007, 115-135.
- Lis B., Rückl S. & Choleva M., «Mobility in the Bronze Age Aegean: The Case of Aeginetan Pottery», (W. Gauss, G. Klebinder-Gauss, C. von Rüden) *The Transmission of Technical Knowledge in the Production of Ancient Mediterranean Pottery*. Proceedings of the International Conference at the Austrian Archaeological Institute at Athens, 23rd-25th November 2012, Wien 2015, σ. 63-75.
- Mountjoy P.A., *Mycenaean Decorated Pottery*, Göteborg 1986.
- Mylonas-Shear I., *The Panagia Houses at Mycenae*, Philadelphia 1987.
- Ξενάκης-Σακελλαρίου Α., *Οι Θαλαμωτοί Τάφοι των Μυκηναίων Ανασκαφής Χρ. Τσούντα (1887-1898)*, Παρίσι 1985.
- Πετράκος Β.Χ., *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας*, τόμ. 54 (2007).
- Schallin A.-L., «The Late Bronze Age Potter's Workshop at Mastos in the Berbati Valley», (C. Gillis, C. Risberg, B. Sjöberg) *Trade and Production in Premonetary Greece. Production and the Craftsman*. Proceedings of the 4th and 5th International Workshops, Athens 1994 and 1995, Jonsersed 1997, σ.73-88.
- Sgouritsa N., «The Mycenaean Settlement at Lazarides on Eastern Aegina», (A.-L. Schallin, I. Tournavitou) *Mycenaeans up to date*, Stockholm 2015, σ. 325-336.
- Sgouritsa N. & Salavoura E., «The exploitation of inland natural resources on an island environment: The case of the Mycenaean settlement at Lazarides and the south/southeast Aegina», (G. Touchais, R. Laffineur, F. Rougemont) *PHYSIS. L'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen proto-historique*. Actes de la 14ème rencontre égéenne internationale, Paris, 11-14 décembre 2012, Leuven-Liège 2014, σ. 85-91.
- Τσέλιος Χ. Η., «Εργαστηριακή εξέταση μεταλλικών ευρημάτων του μυκηναϊκού οικισμού και του νεκροταφείου των Λαζάρηδων Αίγινας», *ΑΔ* 65-66 (2010-2011), Α', Μελέτες, σ. 135-148.
- Φαράκλας Ν., *Τροιζηνία, Καλαύρεια, Μέθανα* (Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις 10), Αθήνα 1972.
- Φαράκλας Ν., *Επίδραυρία* (Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις 12), Αθήνα 1972.

Σημειώσεις

1. Για τα όρια της αρχαίας Τροιζηνίας βλ. Φαράκλας 1972α, εικ. 8. Το βορειοδυτικό τμήμα της έως την περιοχή της σημερινής Καλλονής πιθανολογείται ότι καταλήφθηκε από τους Επιδαύριους στους ελληνιστικούς χρόνους, βλ. Φαράκλας 1972β, επίμετρο 1, παράγρ. 3.
2. Hore Simpson & Dickinson 1979, σ. 54, θέση Α 32, χάρτης 4.
3. Για τις ονομασίες κοινότητες ή κωνίσκοι και τις ποικίλες ερμηνείες (σφονδύλια, κομβία, βαρίδια ενδυμάτων κλπ.) που έχουν δοθεί στα αντικείμενα αυτού του είδους, βλ. Ιακωνίδης 1977. Ανδρικού 2019, σ. 167, 175-178.
4. Πρβ. Mountjoy 1986, εικ. 32, αρ. 1 (ΥΕ ΙΑ).
5. Πρβ. Mountjoy 1986, εικ. 53, αρ. 2, 5 (ΥΕ ΙΒ).
6. Για το σχήμα πρβ. δύο αλάβαστρα από τη Χαλκίδα, Hankey 1952, σ. 73, αρ. 469 Α' (ΥΕ Ι-ΙΙ), και σ. 80, αρ. 520 Α' (ΥΕ ΙΑ), πίν. 18.
7. Βλ. Lewis 1983, σ. 55-58.
8. Gale 1978, σ. 541. Basch 1987, σ. 79, εικ. 153-156.
9. Πρβ. Hiller 1975, πίν. 1: αρ. 4. Lindblom 2007, σ. 124-125, 131, εικ. 14. Για τα χρονολογικά όρια του αιγινητικού Δίχρωμου Ρυθμού, βλ. Lindblom 2001, σ. 36, σημ. 120, και σ. 41, σημ. 152.
10. Πρβ. Gauss & Smetana 2007, εικ. 12: Q6/18-7, 22, 26 (Κεραμική Φάση Κ, ΥΕ Ι).
11. Τα κύπελλα αυτού του τύπου (FS 212, ΥΕ Ι) αναπαράγουν συνήθως στοιχεία από μεταλλικά πρότυπα, βλ. Mountjoy 1986, σ. 15.
12. Πρβ. Mountjoy 1986, εικ. 50, αρ. 2 (FS 224, τύπος ΙΙΙ, ΥΕ ΙΒ).
13. Για το κύπελλο πρβ. Mountjoy 1986, εικ. 72, αρ. 1, 2 (FS 219, ΥΕ ΙΙΑ1). Για την αμφοροειδή προχοΐσκη πρβ. Ξανάκη-Σακελλαρίου 1985, σ. 160, αρ. Π 2365, πίν. 60. Furumark 1992, πίν. 85, FS 151: 2.
14. Πρβ. Mountjoy 1986, εικ. 117, αρ. 1 (FS 69, ΥΕ ΙΙΒ1).
15. Πρβ. Furumark 1992, πίν. 59, FS105: 2 (ΥΕ ΙΙΒ1).
16. Πρβ. Mountjoy 1986, εικ. 163, αρ. 1 (FS 294, ΥΕ ΙΙΒ2).
17. Για το σχήμα πρβ. Mountjoy 1986, εικ. 167 (FS 59, ΥΕ ΙΙΓ Πρώμη).
18. Dorais & Shriner 2002. Brophy & Shreiner στον ιστότοπο <http://www.indiana.edu/~sava/>.
19. Πρβ. Lindblom 2001, πίν. 28, αρ. 600-601.
20. Lindblom 2001, σ. 104, 109-110. Sgouritsa & Salavoura 2014, σ. 90, πίν. XXVa.
21. Για τους τύπους και την εξέλιξη των ΥΕ γυναικείων ειδωλίων, βλ. French 1971, σ. 108-150.
22. Καζά-Παπαγεωργίου 1996, σ. 45, αρ. 11.
23. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2003α, σ. 179, εικ. 75α. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2016α, σ. 161-162, εικ. 10.8, 10.9. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2017, σ. 56-58, εικ. 10.
24. Κονσολάκη 2002, σ. 34, εικ. 12. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2003β, σ. 380-381, εικ. 20-22. Η ίδια 2016β, σ. 42, εικ. 01.
25. Πρβ. ένα παρόμοιο μαχαίρι από γυναικεία ταφή στα Κύθηρα, Buchholz & Karageorghis 1973, σ. 54, 270, αρ. 631 (ΥΕ ΙΙΒ).
26. Mylonas & Shear 1987, σ. 122, αρ. 192. Πετράκος 2007, σ. 36, εικ. 31. †Ευστρατίου & Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2010-2011, σ. 97, αρ. 2, εικ. 109. Sgouritsa 2015, σ. 330-331, εικ. 10.
27. Τσέλιος 2010-2011, σ. 137-138, εικ. 197.
28. Για τα ελάχιστα γνωστά παραδείγματα τέτοιων εργαλείων, βλ. Sgouritsa 2015, σ. 330, σημ. 33 και 34.
29. Πρβ. την εισαγωγή μολύβδου από τη Σίφνο στον ΥΕ οικισμό των Λαζαρηδών, Sgouritsa & Salavoura 2014, σ. 90. Sgouritsa 2015, σ. 330.
30. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2003α. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2010. Η ίδια 2015. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου 2017.
31. Πρβ. Schallin 1997, σ. 81-82, όπου υποστηρίζεται ότι το εργαστήριο αγγειοπλαστικής στον λόφο Μαστός της κοιλάδας Μπερμπάτι υπαγόταν στον έλεγχο των ηγεμόνων των Μυκηνών, παρά τη μεγάλη απόσταση που χωρίζει τις δύο θέσεις.
32. Για τις σφραγίδες βλ. *Corpus der minoischen und mykenischen Siegel* VS.3, αρ. 309-316.
33. Gauss 2010, σ. 746.
34. Στράβ. 8.6.16: Αἴγινα δ' ἔστι μὲν καὶ τόπος τις τῆς Ἐπιδαυρίας, ἔστι δὲ καὶ νῆσος πρὸ τῆς ἡπείρου ταύτης, ἣν ἐν τοῖς ἀρτίως παρατεθεῖσιν ἔπεισι βούλεται φράζειν ὁ ποιητής· διὸ καὶ γράφουσιν τινες νήσόν τ' Αἴγιναν ἂντι τοῦ ὅτ' ἔχον Αἴγιναν, διαστελλόμενοι τὴν ὁμωνυμίαν.
35. Για παρόμοιες μετοικήσεις Αιγινητῶν κεραμῶν στην ΥΕ εποχή, βλ. Lis, Rückl & Choleva 2015.

ABSTRACT

A Prehistoric settlement of artisans at Kalloni in Troezenia

Eleni Konsolaki-Yannopoulou

Archaeologist

Director Emerita of the Ephorate of Antiquities of Piraeus and Islands

Themes in Archaeology Magazine 2019, 3(1): 22 - 39

A Middle Helladic–Late Helladic settlement of special importance was brought to light on the hill of Ayios Yeoryios located on the coast of the village Kalloni in Troezenia (ca. 6km NW of Troezen). The pottery recovered ranged in date from MH III to LH IIIC Early. Some direct or indirect evidence for local production of pottery and manufacture of lithic artefacts (seals and buttons) indicates that the site was inhabited by artisans. This settlement was most probably dependent on the major MH–LH site discovered at Megali Magoula, Galatas, and identified as Prehistoric Troezen. The presence of Aeginetan type vessels and the use of pre-firing marks in an unusually high percentage of the MH–LH pottery from Kalloni raise the question whether some Aeginetan potters settled there in those periods, when Troezen was developing into an important MH–LH center, ruled by a prosperous elite.

Key words: Troezen, Megali Magoula, Aegina, Methana, mica, potters' marks, seals